

Weerlegging. Onderzoekers en Experts Lam Gods Project - 18 december 2023

Sinds de start van de derde fase van de restauratie van het Lam Gods in mei van dit jaar heeft de Vlaamse overheid (de administraties roerend en onroerend erfgoed) een onderzoek geopend naar de resultaten van de vorige fase van het project (de behandeling van het onderregister in geopende toestand met de centrale afbeelding van de Aanbidding van het Lam Gods, 2016-2019).

De aanleiding van het onderzoek was een schrijven, gericht aan de Vlaamse overheid en de opdrachtgever, de Kathedrale Kerkfabriek van de Gentse St.-Baafskathedraal, waarin em. Prof. Hélène Verougstraete (kunsthistorica en emeritus sinds 2008, UC Louvain en KU Leuven) begin mei 2023 haar bezorgdheid uitte over de resultaten van de tweede fase van het restauratieproject.

H. Verougstraete was   n van de leden van de vorige Adviesraad rond het Lam Gods, opgericht in 2012 die dit jaar nieuw werd samengesteld. In deze raad zetelen vertegenwoordigers van alle stakeholders in het project (opdrachtgevers, diverse overheden, architecten, academici, wetenschappelijke experts, museologen...). Ze komt elk kwartaal bijeen om de voortgang van de restauratie te volgen en de opdrachtgever te adviseren over het besluitvormingsproces, rekening houdend met de aanbevelingen van de Internationale Commissie van experts.

H. Verougstraete was bezorgd dat het verwijderen van overschilderingen te ver waren doorgevoerd, wat volgens haar resulteerde in een beschadiging van het Lam Gods. De bevoegde Vlaamse administraties (de Vlaamse overheid financiert 80 % van het project) vroeg om haar standpunt schriftelijk toe te lichten. Dat deed ze in een geillustreerde verklaring van ongeveer 30 pagina's, waarin ze zich concentreerde op de behandeling van het centrale paneel, de *Aanbidding van het Lam Gods*.

In deze verklaring beweert H. Verougstraete dat de verflagen van de lucht, de horizon en de verre grasvelden van de Aanbidding die v  r de restauratie zichtbaar waren, van Jan van Eyck waren en dat hier tijdens de restauratie geen zestiende-eeuwse overschilderingen zijn verwijderd, maar originele verflagen van Jan van Eyck. Zo zou het restauratieteam van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (KIK), bestaande uit internationaal gerenommeerde expert restoratoren/kunsthistorici, hier per vergissing de eerste aanzet, uitgevoerd door Hubert van Eyck, hebben blootgelegd.

Als enige beweert H. Verougstraete dat het restauratieteam zich hiervan bewust was, hiermee willens en wetens is doorgegaan en zowel de Internationale Commissie van experts als de Adviesraad heeft misleid door het verlenen van gebrekkige en weinig transparante informatie.

De Vlaamse administratie vroeg aan het KIK om op het schrijven te reageren en argumenten te leveren dat haar team de richtlijnen voor het besluitvormingsproces correct had gevolgd, dat alle behandelingsprocessen correct waren gedocumenteerd en dat alle commissies en belanghebbenden tijdens het hele project via de adviesraad grondig waren geïnformeerd. De repliek van de expert restoratoren van het KIK, uitgedrukt in een rapport van 47 bladzijden

werd door de administratie van de Vlaamse overheid in augustus 2023 aanvaard en in haar geheel officieel goedgekeurd.

De vragen en het weerwoord in detail

In de replek van de expert restoratoren van het KIK wordt aangetoond dat een combinatie van vier factoren ervoor zorgde dat H. Verougstraete een hele reeks misvattingen in het leven riep.

1. H. Verougstraete heeft het behandelingsverslag van 2020 waarin de volledige restauratiecampagne uitvoerig gedocumenteerd wordt niet geraadpleegd (toegankelijk op website "Closer to Van Eyck").¹ Ze consulteerde evenmin de andere wetenschappelijke publicaties die in deze context relevant zijn. Er wordt niet verwezen naar de rapporten van de Internationale Commissie, noch naar de rapporten van de Adviesraad, waartoe em. Prof. Verougstraete als lid toegang had.

2. H. Verougstraete baseert zich voor haar rapport uitsluitend op een publicatie van 2021² waarin de resultaten worden beschreven van één jaar onderzoek, uitgevoerd na de voltooiing van de restauratie,³ en dat zich vooral toespitste op de schildertechnische en stillistische kenmerken van de vrijgelegde verflagen. Een verkeerde interpretatie van de hierin gepresenteerde informatie heeft bij H. Verougstraete geleid tot heel wat verwarring en foutieve veronderstellingen. In dit boek wordt bv. de term "non-Eyckian" gebruikt om details aan te duiden die mogelijk door een assistent van Jan van Eyck (maar meer waarschijnlijk door een laat vijftiende-eeuwse schilder) toegevoegd werden op de *Aanbidding*. Deze "non-Eyckian" details werden niét weggenomen tijdens de restauratie. Dit heeft H. Verougstraete niet begrepen, zij neemt verkeerdelijk aan dat "non-Eyckian" gelijk staat met de zestiende-eeuwse verflagen die weggenomen werden tijdens de restauratie.

3. Er wordt eveneens verwezen naar de kopie van het Lam Gods die de Mechelse schilder, Michiel Coxcie in 1557-1559 maakte. Sinds de eerste fase van de restauratie is in verschillende presentaties, rapporten en wetenschappelijke publicaties op ondubbelzinnige wijze aangetoond dat Coxcie het altaarstuk kopieerde nadat uitgebreide overschilderingen eerder waren uitgevoerd. H. Verougstraete gaat er echter systematisch, en volgens alle andere betrokken experts abusievelijk van uit, dat Coxcie een betrouwbaar tijdsdocument is dat de oorspronkelijke toestand weergeeft die Jan Van Eyck heeft geschilderd. Dit verklaart ook voor een stuk waarom zij verkeerdelijk 16de-eeuwse overschilderingen als oorspronkelijk werk van Jan Van Eyck beschouwd.

4. H. Verougstraete maakt uitgebreid gebruik van vergelijkingen tussen afbeeldingen "voor de restauratie", "tijdens de restauratie" en "na de restauratie" ontleend aan de website "Closer to Van Eyck", om te beweren dat het KIK-team een misleidend schema heeft

¹ Kathleen Froyen en Hélène Dubois (eds.), 'Conservatie- en restauratiebehandeling van het Lam Godsveelluk Verslag van Fase 2: het onderregister van het open altaarstuk (2016 – 2019)', Brussel, KIK-IRPA, April 2020.

² Griet Steyaert, Marie Postec, Jana Sanyova, Hélène Dubois, 'The Ghent Altarpiece Research and Conservation of the Interior: The Lower Register', Contributions to the Study of the Flemish Primitives, 16, KIK-IRPA, Turnhout, 2021.

³ Het onderzoek werd uitgevoerd tussen januari 2020 en april 2021.

opgesteld van de 16e eeuwse overschilderingen. Zo wordt bijvoorbeeld beweerd dat de figuren op de voorgrond van de Aanbidding van het Lam (profeten, apostelen en heiligen) niet overschilderd waren. Door de sterk vergeelde vernislagen is het echter onmogelijk om op de foto's 'voor restauratie' de overschilderingen nauwkeurig waar te nemen, laat staan in kaart te brengen. Dit kon enkel gebeuren tijdens de behandeling, wanneer deze vernislagen waren verwijderd.

Op basis van deze vier foutieve uitgangspunten creëerde H. Verougstraete een moeilijk te ontwarren kluwen van foutieve observaties, schema's die nergens op gebaseerd zijn, citaten die uit hun context gerukt zijn, ongegronde kritiek, onterechte beschuldigingen en verkeerde conclusies.

Zoals uitvoerig beschreven in het behandelingsverslag van 2020,⁴ werd tijdens de restauratie een laag verwijderd die geïdentificeerd kon worden als de zestiende-eeuwse overschildering, die ook tijdens de eerste fase van de restauratie weggehaald werd op de panelen van het gesloten altaarstuk en die door Coxcie gekopieerd werd.

In deze context moet ook benadrukt worden dat de identificatie van deze overschildering niet gebeurde op basis van een subjectief oordeel van de kwaliteit van de uitvoering, maar wel na uitgebreid kunsthistorisch - en materieel technisch onderzoek en met behulp van verschillende wetenschappelijke beeldvormingstechnieken (RX, Ma-XRF). Deze overschildering wordt ondermeer gekenmerkt door een grovere textuur en bedekte kleine craquelures in de onderliggende verflagen, alsook sleet en lacunes. De overschildering was van het origineel gescheiden door gedegradeerde vernislagen.

De zestiende-eeuwse overschilderingen werden pas weggenomen na overleg met, en advies van de Internationale expertencommissie die door het adviescomité, waar ook H. Verougstraete in zetelt, bevestigd werd.

Een van de aanleidingen voor de foutieve interpretatie van de verwijderde 16de-eeuwse overschildering als een zogenaamde originele laag die Jan Van Eyck zou hebben geschilderd, draait om op het internet gevonden 'fake news'. Een tijdens de restauratie verwijderd gebouwencomplex gesitueerd boven de biechtvaders, wordt daarbij geïdentificeerd als het 'kasteel van Cortewalle'. Deze zou van iconografisch belang zijn aangezien dit kasteel eigendom was van de stichters van het Lam Gods, Joos Vijd en Elisabeth Borluut. Deze identificatie is niet gebaseerd op wetenschappelijk bouwhistorisch onderzoek, maar is niet meer dan een 'ideetje' dat online circuleert, dat trouwens objectief is te weerleggen. Twee trapgevels en een aangebouwde toren lijken mogelijk op het huidige kasteel van Cortewalle, maar de rest van het complex is opmerkelijk verschillend. Dergelijke landhuizen ziet men vaak op 15de- en 16de-eeuwse schilderijen, maar zijn zo goed als nooit bedoeld als topografisch document, en bijgevolg niet te identificeren. Bovendien maakten deze verwijderde gebouwen deel uit van een continue doorlopende 16de-eeuwse overschildering, aangebracht bovenop lacunes in de originele verflaag, gevuld met kenmerkende gekleurde vullingen. Deze specifieke stratigrafie bewijst op zichzelf al dat de betwiste laag van latere datum moet zijn.

⁴ Froyen, Dubois, pp. 72-159.

Wetenschappelijk steunt de verklaring van H. Verougstraete op drijfzand: er wordt selectief gebruik gemaakt van beschikbare bronnen, objectieve onderzoeksresultaten worden genegeerd wanneer die de hypothese niet ondersteunen, foto's en andere vormen van wetenschappelijke beeldvorming worden vaak foutief geïnterpreteerd of misleidend gebruikt ter illustratie, meningen werden niet gestaafd door peer review. Meer nog, het valt ten zeerste te betwijfelen of een dergelijke verklaring ooit de peer review van een erkend wetenschappelijk tijdschrift zou doorstaan.

De bewering dat de restoratoren de bevoegde commissies hebben misleid en niet of onvoldoende inlichtten en de adviezen en beslissingen niet volgden, is over de volledige lijn manifest onwaar. Dit werd door een groot aantal leden van die adviescommissies (op Vlaams en internationaal niveau) de laatste weken bevestigd. Het hele Lam Gods project werd van bij haar aanvang internationaal geprezen voor de grote transparantie waarmee het werd uitgevoerd: publiek te volgen door een raam in het Gentse Museum voor Schone Kunsten, regelmatige contacten met het brede publiek via vragenuurtjes, lezingen door de betrokken wetenschappers, peer gereviewde internationale wetenschappelijke publicaties en erg gedetailleerde restauratierapporten, online gepubliceerd op de website "Closer to Van Eyck". Bovendien werd de restauratie regelmatig gedocumenteerd door een televisieploeg van de VRT. Op basis van die opnames en interviews werd een driedelige documentaire gemaakt, uitgezonden op Canvas.

Het is van het grootste belang dat een project zoals de restauratie van het Lam Gods, met haar onbetwistbare waarde als werelderfgoed, voortdurend kritisch tegen het licht wordt gehouden. Dat dit dan ook moge gebeuren volgens universeel aanvaarde wetenschappelijke criteria en methoden.

Till-Holger Borchert, directeur Suermondt-Ludwig Museum, Aken
Dr. Véronique Bücken, afdelingshoofd Oude Schilderkunst, Koninklijke Musea
voor Schone
Kunsten van België, Brussel.
Prof. dr. Maximiliaan Martens, UGent
Prof. dr. Ron Spronk, Queens University, Kingston (Canada) en Radboud
Universiteit Nijmegen
Em. Prof. dr. Jørgen Wadum, Universiteit van Amsterdam.
Prof. dr. Lieve Watteuw, KU Leuven